

Note: "正" [zheng] seems to convey here the idea of accusation,
as well as of witnessing.⁴²

Arthur Waley (1938):

His father appropriated a sheep, and Kung bore witness against
him.⁴³

D.C. Lau (1979):

When his father stole a sheep, he gave evidence against him.⁴⁴

ה"דוכס", הפונה בדברים אלה לקונפוציוס, כונה בתרגומים השונים גם "מושל" או "שליט". המקום שעליו נסבים דבריו תורגם אף הוא בווריאציות שונות, בין אם כמכוונים לכפר מסוים (לפי Lau: "our village") ובין אם כמתייחסים לנורמה כללית, המוכרת בפלך של מדינת Chu, שממנה בא בן-שיחו של המורה ("בתוכנו", "במקומנו", כמו בשני התרגומים העבריים, ואפשר היה להוסיף גם "במקומותינו"). כבר כאן ניתן להבחין שמשני הנוסחים השונים נגזרת גם הבנה שונה של הסיפור: האם הכוונה היא למקרה ספציפי, שקרה בפועל וסופר לדוכס, או שמא מדובר בתבנית התנהגות כללית. הפועל הסיני, כמובן, אינו מוטה כמו הפועל האנגלי או העברי, ולכן הוא מעמיד בפני המתרגם דילמה: האם לתרגם ללשון עבר (וכך לאמץ את גרסת ה"מקרה הפרטי"; זו גישתם של כץ, Lau ו-Waley) או ללשון רבים ולזמן הווה או אף למשפט תנאי (תרגום Legge ותרגום לסלי-פורת), ההופך את המעשה המתואר לנורמת ההתנהגות של אנשי She (שכנגדה, גם כן בזמן הווה, מציב אז קונפוציוס את הנורמה המוסרית הראויה). דילמה משמעותית פחות, המשתקפת מהשוואת שני התרגומים לעברית, היא בדבר מינו של בעל החיים הנגנב.

James Legge, trans., *The Chinese Classics*, 3rd ed. (Hong Kong: The Hong Kong University Press, 1960), vol. 1, p. 270.

Arthur Waley, trans., *The Analects of Confucius*, 5th ed. (London: George Allen & Unwin, 1964), pp. 175–76.

D.C. Lau, trans., *Confucius: The Analects* (Hammondsworth: Penguin Books, 1979), p. 121.

המשותף לכל התרגומים שסקרנו היא הנחתם שהאיש הישר העיד על האב, גונב הכבש או הכבשה: זהו הפועל בו משתמשים שני התרגומים העבריים, ואילו התרגומים לאנגלית נעים בין *bear witness* של Legge ו-Waley ל-*give evidence* של Lau. ואולם, זו אינה האפשרות היחידה לתרגם את הסימן 证 *zheng*: יש חוקרים סינים, ובעקבותיהם גם החוקר הרוסי Perelomov, שאליו עוד נחזור בהמשך, הטוענים שפירוש הסימן בתקופה המדוברת לא היה "להעיד" (כמו פירוש המילה 明 *zhengming* בסניית מודרנית), כי אם "להודיע"/"לדווח"/"להסגיר" לשלטונות (ובסניית מודרנית: *gaofa*). (1)

אם אמנם כך יש להבין את דברי הדוכס, הרי שהתמונה המנטלית שציינו לעצמנו עד כה צריכה לעבור שינוי משמעותי: אם עד כה תיארו לעצמנו מעין משפט, שהבן הוזמן (או אפילו נאלץ) להגיע אליו, ושבו ה"עדות" שמסר בודאי הוסיפה משקל להאשמות נגד האב, אך בכל זאת היתה משנית לדברי בעל הכבש, שטענותיו נשמעו לפני דברי הבן, הרי כעת אנו צריכים לדמיין תמונה שונה, בה היוזמה היא בבירור של הבן. ואם בתסריט הראשון ייתכן שהעדות ניתנה מתוך ייסורי מצפון, הרי לפי התסריט השני נעשה הדיווח מרצון, בין אם משיקולי מוסר ובין אם בציפייה לפרס מהשליט. בחירתנו בכל אחד משני התסריטים תקבע גם איך נבין את תשובת החכם: האם הוא משיב, במתינות, כי אל להם לבנים להעיד נגד הוריהם, אף שהוא סבור אולי שמעשה כזה היה מוצדק לו מדובר היה בפשע חמור יותר מגניבת כבש, או שמא הוא זועם על הזיהוי העקרוני של "יושר" עם בגידה והלשנה?

עד כאן על האפשרויות הרבות, הגלומות בפסוק אחד זה מתוך ספר שהמשמעויות שניתן לגלות בו רבות כמעט כמספר המנסים לרדת לפשרן. נעבור כעת מדיון בתרגומים לאנגלית ולעברית לבחינת התרגום של פסוק זה לרוסית. ההבדלים שנגלה יאפשרו לנו להגיע לכמה מסקנות על הגורמים המשפיעים על תרגומם של כתבים פילוסופיים, ועל מעשה התרגום בכלל.

ב.

התרגום הראשון של ה-*Lun yu* לרוסית מן המקור הסיני נעשה בידי מייסד החוג ללימודי סין באוניברסיטת פטרבורג, V.P. Vasil'ev, ב-1876.⁴⁵ התרגום הבא נעשה בשלהי התקופה הצארית, ב-1910, בידי תלמידו ויורשו של Vasil'ev באותה אוניברסיטה, P.S. Popov. שני התרגומים האלה שילבו דברי פרשנות והסבר בתוך סוגריים שניתנו בתוך הטקסט, והדבר המעניין בגישתם לפסוק שלנו הוא ששניהם השתמשו בסוגריים האלה כדי לציין את המשמעות הנכונה לדעתם של *zheng* כ"הלשנה" (Vasil'ev) או כ"האשמה" (Popov). שני תרגומים אלה, לפיכך, קבעו מסורת פרשנית מסוימת לגבי פסוק זה בסינולוגיה הרוסית, שבניגוד לתרגומים המאוחרים שסקרנו (אך בדומה להערה שהוסיף לפסוק זה Legge) ראתה ב"איש הישר" של She מי שמדווח מיוזמתו על מעשה הגניבה.

ואולם שני התרגומים הבאים של המאמרות לרוסית בידי V.A. Krivtsov (1972), ו-I.I. Semenenko (1987) נמנעו מן השימוש בפועל של Vasil'ev, שמשמעותו "להלשין" או "לדווח" (*donesti*); תחת זאת, השתמשו שניהם בצמד המילים "להופיע כעד" (*vystupit' svidetelem*).

מדוע השינוי הזה בתרגום? ובכן, בברה"מ, מאז תחילת שנות ה-30, ההלשנה לשלטונות הפכה לכלי מרכזי בידי המשטר. המופת שעליו חונכו דורות של נערים ונערות סובייטים היה הילד פאבליק מורוזוב, שנרצח ב-1932 בכפרו שבהרי אורל, לאחר שדיווח למשטרה החשאית על כך שאביו סיפק תעודות זיהוי מזויפות לאסירים פוליטיים. האב נשלח בעקבות הדיווח למחנה כפייה, שם מת, ואילו הבן המשיך לספק למשטרה מידע על בני הכפר עד שנרצח, לכאורה בידי בני משפחתו. הנער פאבליק מורוזוב הוכרז אז כגיבור, ובני נוער בכל רחבי המדינה נדרשו לחקותו; בתי-ספר

45 תרגום זה מכונס, יחד עם התרגומים מאת Popov, Krivtsov, Semenenko, Perelomov, Luk'ianov המוזכרים להלן, וכן תרגומים נוספים לרוסית, בתוך: R.V. Grishchenkov, ed., *Besedy i suzhdeniia Konfutsiia*, 2nd revised ed. (St Petersburg: Kristall, 2001), here pp. 468–69, 851.

ורחובות נקראו על שמו בכל עיר. ב־1988 פורסם במערב לראשונה מחקר מקיף, שגילה את הסיבות האמיתיות להלשנה והוכיח כי פאבליק נרצח דווקא ע"י סוכני המשטרה החשאית.⁴⁶ ההימנעות מן השימוש במושג *donos* (שם הפעולה הנגזר מ־*donesti*) לתרגום הפסוק שלנו בתקופה הסובייטית נבעה ממודעות מלאה של המתרגמים לאסוציאציות שנוצרו למונח זה ברוסיה מאז ימי סטלין. החלפת המילה באחרת לא נבעה, ככל הנראה, מקבלת האינטרפרטציה לפיה הבן הישר שימש רק "ער" במשפט שנערך לאביו בסין של המאה החמישית לפנה"ס. יש יסוד מוצק להנחה שהבנת הפסוק בקרב הסינולוגים ברוסיה דווקא לא השתנתה בתקופה הסובייטית. הראייה לכך היא שגם בתקופה זו שניים מהבולטים בחוקרי הפילוסופיה הסינית בברה"מ הדגישו את משמעות ה"הלשנה" או ה"דיווח", אם לא תמיד את המילה עצמה, כאשר ציטטו את הפסוק המדובר בתוך ספרי מחקר: הראשון לעשות זאת היה Vitalii Rubin (1923–1981), שציטט את הפסוק בפרק על Mo Zi בספרו *אידיאולוגיה ותרבות של סין הקדומה* משנת 1970, ספר שהתפרסם מאוד בזכות תרגומו לאנגלית ב־1976 תחת השם *Individual and the State in Ancient China*.

רובין לא רק תרגם את *zheng* באמצעות הפועל *donesti*, אלא כתב גם שמשמעות דברי המורה כאן היא "העמדת רגשות הנאמנות למשפחה מעל החובה כלפי המדינה". ומוסיף רובין, כמעט בפני פוקר: "מתוך בחינת כל רוח תורתו של קונפוציוס, ניתן לקבוע כי מעשי הלשנה (*donosy*) כאמצעי שלטון לא זכו לכל גושפנקה מצידו".⁴⁷ רובין היה מתנגד משטר ויהודי ציוני, שבין השנים 1972–

Iurii I. Druzhnikov, *Voznesenie Pavlika Morozova* (supplied English title: *The Myth of Pavlik Morozov*) (London: Overseas Publications Interchange, 1988).

באנגלית, ראה אור לאחרונה:

Catriona Kelly, *Comrade Pavlik: The Rise and Fall of a Soviet Boy Hero* (London: Granta, 2005).

Vitalii A. Rubin, ed. by A.I. Kobzev, *Lichnost' i vlast' v drevnem Kitae*: 47 *sobranie trudov* (Moscow: Vostochnaia literatura, 1999), pp. 32–33.

1976 ניהל מאבק על זכותו לעלות לישראל. כתביו על הפילוסופיה הסינית משופעים ברמזים פוליטיים מכוונים למציאות החיים תחת השלטון הסובייטי. יש להזכיר שגם חוקר נוסף, אף הוא לא מיקירי המשטר הקומוניסטי ואשר נחשב היום גדול חוקרי קונפוציוס ברוסיה, Leonard S. Perelomov (נולד בשנת 1928), תרגם את הפסוק הרגיש הזה ברוח "חתרנית" בספרו *קונפוציאניזם ולגליזם בהיסטוריה הפוליטית של סין*, ב-1981: אמנם לא באמצעות המילה המפורשת "הלשנה", אלא על-ידי שימוש בפועל "להודיע" (*soobshchit*). וכמעט למותר לציין שכל שלושת התרגומים המדעיים של *המאמרות* שראו אור ברוסיה מאז התפרקות ברה"מ (תרגומו המתוקן של Semenenko ב-1995; תרגומו המלא של Perelomov ב-1996; ותרגום A.E. Luk'ianov ב-1998) תיארו כולם את מעשהו של האיש הישר מ־She כמעשה הלשנה, והשתמשו, כולם כאחד, בפועל הטעון *donesti*.

האם המסקנה שלנו כעת צריכה להיות שהאינטרפרטציה הרוסית לסימן *zheng* ולמהות הסיפור המסופר על-ידי דוכס She היא הנכונה, וכי טועה מי שמתרגם אותו כ"מתן עדות" בלבד? אשר למימד הלשוני הצרוף, הרי על כל מלומד סיני התומך בפירוש הסימן כ"הלשנה" אפשר למצוא מלומד אחר שיתנגד לכך, ומעטים הויכוחים על "משמעות" פסוקי *המאמרות* שהסתיימו בהכרעה חדה לכאן או לכאן. המסקנה המוצעת היא אפוא שונה: לסינולוגים הרוסים שהתמודדו עם פסוק זה ב*מאמרות קונפוציוס* עמדה מילה רוסית רווית הקשרים תרבותיים עבור כל קורא בשפה זו, ובעיקר במאה העשרים. השימוש במילה *donos* היה בבחינת הצעה שקשה מאוד לסרב לה; ממש כפי שרק מעטים ממתרגמי הכתבים הקונפוציאניים לאנגלית נמנעו מתרגום המונח המרכזי *junzi* || (בתרגום כץ: "אדם המעלה") כ־*gentleman*. לעומת זאת, כפי שהמציאות ההיסטורית הרוסית יצרה תופעה תרבותית בשם *donos*, שפות מערביות אחרות לא נדרשו להועיד מילה אחת, מדויקת, לסוג זה של התנהגות חברתית שלא רווח במקומותיהן. ואכן, חוקרי תופעת ההלשנה הרוסית במערב מתקשים לתרגם את המילה *donos* ומרבים להתלונן על שהמילים שבהן הם נאלצים להשתמש, *denunciation*

delation, הן בעלות צליל אקזוטי וזר לדוברי האנגלית המודרנית. אין פלא שאף מתרגם של המאמדות לאנגלית (או לעברית) לא בחר להשתמש דווקא ב־denounce או ב"הסגרה" בפסוק זה.

ג.

תרגום איננו רק העברה של "משמעות" משפת המקור לשפת היעד. בתרגום של מונחים פילוסופיים או דתיים בעלי משקל וחשיבות מרכזיים בתרבות המקורית, המתרגם נתקל במצב בו שפת היעד אינה מכילה מקבילות מדויקות למונחים אלה, בעוד שלמושגים הקרובים להם בשפה זו נקשרת כבר מערכת אסוציאציות מושרשת, העלולה להאפיל על השימוש שרוצה לעשות בהם המתרגם לצורך "העברת" המונח הזר. אין הבנתו של מי שקורא על *junzi* כ־gentleman דומה למי שקורא עליו כ"איש/אדם המעלה". האם נכון לתת לתרגום "לדבר" אל קוראיו גם במחיר האפשרי של סילוף מה שנראה ככוונתו ה"מקורית", או שמא, להיפך, יש לקטוע באיבו כל סיכוי לתחושת הקורא שהוא מזהה, לכאורה, משהו מוכר לו בטקסט כה מרוחק מבחינה היסטורית ותרבותית? אחד התרגומים האחרונים של המאמדות לאנגלית אכן בחר בגישה השניה, של "הזרה" קונסיסטנטית, וזכה לביקורת על היותו בלתי־קריא.⁴⁸

ריבוי הפרשנויות שראינו, בתרגומים שנסקרו כאן, למעשה הכבש הגנוב בספר 18, פסוק 13, מזכיר לנו כי מעשה התרגום כרוך גם במעבר ממערכת משמעויות אחת לאחרת. גם המתרגם האקדמי הפועל מתוך שאיפה להבנה מושלמת של הנאמר בטקסט, ולדיוק מרבי בהעברת תוכנו, אינו יכול להמציא לו למטרתו זו שפה חדשה, משוחררת ממטענים "מקומיים". כפי שראינו, מתרגמים עשויים גם

Roger T. Ames and Henry Rosemont, Jr., trans., *The Analects of Confucius: A Philosophical Translation* (New York: Ballantine Books, 1998).

הביקורת הושמעה על־ידי:

Alice W. Cheang, "The Master's Voice: On Reading, Translating and Interpreting the *Analects* of Confucius", *The Review of Politics*, vol. 62, no. 3 (summer 2000): "What we see and hear in a text is only what we *can* hear and see" (p. 571).

לנצל מטענים אלה. אבל הרי גם הקוראים של קונפוציוס בשפתו (שפה שעברה, כמובן, שינויים מפליגים מאז ועד ימינו) שוב אינם מבינים את דבריו באותו האופן שבו עשויים היו לפרשם מי שקראו ושיננו את המאמרות במאה השמונה-עשרה, למשל; הבנתם של אלה היתה בהכרח שונה מזו של קוראים בני שושלת הסונג, וכל דור השליך על הקנון הקונפוציאני את מעייניו שלו. הפוטנציאל של תרגום "לברוח" מהקונטקסט התרבותי המקורי גדל במידה שבה המקור עוסק באותן שאלות מרכזיות של הקיום האנושי, שניתן להגדירן אוניברסליות. מבחינה זו, כאשר קונפוציוס דן בנושא כמו היחסים שבין בנים והוריהם, הוא מוצא את הדרך להגיע אל הקורא האנגלי, הרוסי או העברי, גם אם לקונות בשפה אחת או כובדו של מטען תרבותי או פוליטי בשפה אחרת יגרמו לדברי החכם קונג לפרוט על נימים שונות בכל פעם.

יש לציין כאן אף את ההבדל הרב שבין תרגום (כמו זה של אמירה כץ) המביא במקביל את הטקסט המקורי ובכך מזמין את הקורא המסוגל להתמודד עם הסינית להשתתף במלאכת הפרשנות, לבין תרגום שמטרתו המוצהרת היא להחליף את המקור עבור קוראים שלדידם, עקב מחסום השפה, המקור הוא ספר חתום ובלתי נגיש. קוראים אלה וגם אלה יוסיפו ויקראו את הדברים שאולי יצאו פעם מפי המורה קונג, ויאמרו תודה ושבח למתרגמיו, שבזכותם הם שומעים גם היום את הדי קולו.

מרק גמזה, החוג ללימודי מזרח אסיה, אוניברסיטת תל-אביב